

Samu Botond Gergő

Sorsfordító évtizedek térképeken, avagy miről mesélnek a kartogramok?

Mindig öröm a térképeket szerető, azzal foglalkozó olvasók számára egy-egy olyan könyvet kézbe venni, amely érdeklődésük tárgyáról szól. Elsőre talán fel sem tűnik, de a térképek körbe vesznek minket, az élet minden területén megtalálhatjuk őket. Mi mindenre használjuk a kartográfiai munkákat? A legáltalánosabb a tájékozódás, legyen az akár egy település, park vagy épp a vadon, ahol meg szeretnénk találni valamit. Iskolás korunkból tudjuk, hogy a földrajzi és történelmi ismeretek elsajátításánál is igen hatékony eszközök, de az iskolapadból kikerülve a legkülönbözőbb szakmákban továbbra is használják őket, például geológusok, mérnökök, szállítmányozók, katonák, vagy épp történészek, statisztikusok.

A régi térképeket elsősorban topográfiai tartalmuk és esztétikai értékük miatt kedveli a közönség, ennek köszönhető a számos képes album, amely a régi nyomatokra fókuszál. Ebből a szempontból rendhagyó és hiánypótló a könyv, amit a következő oldalakon szeretnék bemutatni, hiszen főként statisztikai műveket mutat be, amelyek – bár egyáltalán nem csúnyák – nem elsősorban a díszítmények, allegorikus képek és korabeli látképek miatt fogják felkelteni az olvasóközönség figyelmét. A mintegy 238 térképszelvény nagy része kartogram (tematikus térkép, amely földrajzi területek statisztikai adatait mutatja meg), de találhatunk köztük természetföldrajzi, közigazgatási, politikai és néhány idegenforgalmi (település) térképet is. Ezek a művek már azért születtek, hogy szemléltessenek bizonyos folyamatokat, rögzítsenek valamilyen állapotot, így nem az adott földrajzi egység felszíni viszonyait mutatják be, hanem a társadalmi, gazdasági, egészségügyi, vagy

épp politikai viszonyokat. Mindehhez komoly háttérismeret is szükséges, amit tanulmányok, ismertető szövegek segítségével adnak át.

A könyv fizikai valójában is méretes: 408 oldalas keménytáblás kiadvány, jó minőségű képekkel és jól tagolt, könnyen olvasható szöveggel. Kiállításában is imponáló, több mint másfél kilós, borítóján a történelmi Magyarország térképeinek montázsával.

A cím pontosan körülírja, mit tartalmaz a könyv, az alcímben szereplő „évtizedek” alatt pedig az 1867 és 1946 közé eső majd nyolcvan évet kell értenünk. Szükség esetén természetesen tágabb időintervallumot is takarhat, mint például a közigazgatás vagy a hadügy esetében, ahol a folyamatok ismertetését korábbi, a kora újkortól kellett kezdeni, hogy a későbbi változásokat megérthessük.

Érdeemes mindjárt Dr. Vukovich Gabriella KSH-elnök köszöntőjét is elolvassunk, hiszen néhány fontos információt itt osztanak meg velünk, így például azt, hogy a kötet kiadását napra pontosan a trianoni békediktátum századik évfordulójára időzítették, illetve ami a leglényegesebb: „Az 1867 és 1945 közötti időszakban a Központi Statisztikai Hivatal önálló térképészítő műhellyel rendelkezett, hiszen a térképek előállításához szükséges adatok itt teljes körűen és közvetlenül hozzáférhetők voltak.” (7. p.) A bemutatott térképek jó része is ezek közül került ki, főként kéziratos, egyedi művek, ez adja a gyűjtemény különlegességét.

A könyvből tárgyalt 13 tematika felöleli az élet minden területét; írói nagyrészt fiatal történészek, illetve statisztikusok, akik nagyívű értekezéseket csatoltak a térképekhez, amelyek a mélyebb összefüggésekre is rávilágítanak. A szerkesztő, egyben az egyik fejezet szerzője, Rózsa Dávid célja egy ismeretterjesztő munka létrehozása volt, ami jól sikerült, hiszen általános, de mégis alapos áttekintést kapunk a korszakról.

Mindezekkel együtt, jelen kötet nem az a fajta könnyű olvasmány, amelyen elejétől a végéig egyhuzamban végig szaladunk. Érdeemes a minket érdeklő témákban jobban elmerülni, a kapcsolódó fejezeteket egymás után böngészni és visszavisszalapozni (például a közigazgatás és a hadügy, vagy a foglalkozásszerkezet, a különböző gazdasági ágak és a népességmozgások esetében). A fő egységeket eltérő színekkel is jelölték, így téve még egyszerűbbé a tájékozódást. A 13 fejezetet nyolc szerző jegyzi, így érthető, hogy mindegyik kicsit más megközelítésben mutatja be az adott témát, de ez nem zavaró és nem okoz értelmezési problémákat. Bár alapvetően statisztikai műről van szó, az adatok pusztá felsorolásán kívül, vagy inkább azok helyett számos érdekességet tudhatunk meg akár a statisztika mint tudományág korai időszakáról, fejlődéséről, neves művelőiről, vagy épp az adatok gyűjtéséről, felhasználásáról és helyes értelmezéséről. Mindezek mellett a különböző adattorzulásokra, a változások okaira, mozgatórugóira is magyarázatot kapunk, legyen az az ipar, mezőgazdaság fejlődése, a társadalmi mozgások, vagy épp az idegenforgalom fejlődése.

Most lássuk a fejezeteket részletesebben, előrebocsátva, hogy helyszűke és a sűrű adattartalom miatt csak nagy vonalakban vázolhatjuk fel őket.

1. Természeti környezet

Az 5–7. fejezetet is jegyző Rovács Barna geográfus, statisztikus írásában rámutat, mennyire egységes volt a gyakorlatilag a Kárpát-medencét lefedő ország területe, mégis igen változatos volt a domborzat, gondoljunk csak az alföldi tájakra vagy a magashegységekre. A rövid történeti földrajzi áttekintés után áttérünk a folyószabályozásokra, az éghajlat jellemzőire és az időjárásra is, itt még az 1871–1900 közötti éves középhőmérsékletet is megtudhatjuk, ami 8–14 °C között mozgott. Jól elkülönült az Adria vidéke, amely a legmelegebb és legcsapadékosabb volt. A talaj- és erdőtípusok bemutatása után rátérünk a nagy törést okozó trianoni békére, amikor az erdők nagy részét, akárcsak a folyókat, vagy a jó talajú (csallóközi, bánáti) területeket is elcsatolták. Mindent összegezve: „A hegyvidéki és a mediterrán területek elvesztésével a változatos éghajlat egyhangúbbá vált; a leghidegebb, a legmelegebb és a legcsapadékosabb területek is a szomszédos országokat gyarapították.” (21. p.)

2. Az ország területe és közigazgatása

Sebők Richárd történész, aki a következő fejezetet is jegyzi, egészen az 1718-as pozsareváci, illetve a huszonegy évvel későbbi belgrádi békéig ment vissza az időben, rámutatva, hogy ekkor egészen 1920-ig rögzítették az ország határait. Természetesen szóba kerül Erdély különálló irányítása 1848-ig, illetve 1868-ig, valamint Horvátország részleges önállósága is. A kiegyezés után a határőrvidékeket is betagolták a vármegyerendszerbe, hamarosan azonban egy igen problémás területet, Bosznia-Hercegovinát szállta meg az Osztrák-Magyar Monarchia 1878-ban, amire a szerbek is igényt tartottak. 1920 után a többi szomszédos állam és nemzetiség is bejelentette igényét. Fontos kiemelnünk, hogy a határkijelölés hosszabb ideig tartott, délen és nyugaton pedig az ország mai területéből is megszálltak bizonyos részeket (Pécs-baranyai háromszög, Sopron környéke). A revíziós törekvések, így a két bécsi döntés, valamint Kárpátalja és a Délvidék visszacsatolásának eredményeit is megismerhetjük, amit semmissé tett a vesztes második világháború. Ezek után a közigazgatás fejlődése kerül górcső alá, megemlítve II. József (1741–1790) reformkísérletét az ország tíz kormányzóságra osztásával, vagy a települések jogállásának változásait. 1849 után ismét új, központilag irányított rendszer lépett életbe. „A kiegyezés lehetővé tette az önálló magyar kormányzat számára a rendi közigazgatási hagyományok fokozatos felszámolását és a közigazgatás átszervezését.” (48. p.) Ez a folyamat 1886-ig tartott, újabb, immár kényszerű átszervezések a két világháború között történtek, ekkor jöttek létre a közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék, amelyeket a visszatérő területekkel egyetemben próbáltak helyreállítani, illetve megszüntetni, részleges sikerrel.

Külön szó esik Budapestről és a közigazgatási statisztika fejlődéséről. Az adatok híven tükrözik, miként számolták fel fokozatosan a rendi korszak kiváltságos területeit, egységesebbé téve a közigazgatást.

3. Az országgyűlési választások

A népképviselési választójogot 1848-ban vezették be, majd ezeken az alapokon szabályozták újra 1874-ben, a vagyonhoz és különböző munkakörökhöz kapcsolva. Bár a Monarchián belül az utolsó választások 1910-ben voltak, még 1913-ban is módosították a törvényt: a választójogot bizonyos fokú iskolázottsághoz, írni-olvasni tudáshoz kötötték. A nagy viláégést követő zavaros időszakban született tervekből, szabályozásokból végül semmi sem lett, az 1919. december 31-i választások pedig bizonyos megszállt területeken csak 1921-ben fejeződhetek be. Az ezt követő szigorításokat (életkor, állampolgárság, iskolázottság, lakhely) és reformokat végig nézve eljutunk 1945-ig, amikor az újabb törvény bevezette az általános, titkos, közvetlen, egyenlő és községenkénti választásokat. Ezután az országgyűlés tagozódására tér ki a szerző, ahol ismét nagy változásokat hozott 1920, a törvényhozás letéteményese ezután hat éven keresztül a nemzetgyűlés volt, majd visszaállították az alsó- és felsőházat. Érdekes kitérni rá, miként változott a választásra jogosultak aránya az össznépeséghez képest egyes korszakokban. A dualizmus alatt ez 6–7% körül mozgott, majd felugrott 40%-ra, de a háborúk között visszaesett 34-re, hogy aztán 1945-ben már 60%-ra nőjön. A tanulmány befejező részében a különböző politikai pártok bemutatása után a választások végeredményeit, a támogatottságuk országos eloszlását is megismerhetjük.

4. A hadügy, a rendészet és a rendvédelem

A szót Horváth Balázs történész veszi át, aki leszögezi, hogy a korai népszámlálások (1784–87 között) katonai jellegűek voltak és 1791-től rendszeressé váltak az ilyen jellegű összeírások. Az itt gyűjtött adatok azonban torzítanak, hiszen csak a nem nemeseket vették számba. Keleti Károly (1833–1892), a Közpon-ti Statisztikai Hivatal alapítója már egy új rendszer bevezetését javasolta, sokkal részletesebb adatfelvétellel, amivel a korban oly népszerű összehasonlító statisztika kutatóit is segítette volna. A kiegyezéssel az önálló magyar haderő kérdését is rendezték, hiszen a közös hadsereg mellett létrehozták a honvédséget és a népfelkelés intézményét. Bár a közös haderő mindvégig elsőbbséget élvezett, lehetőség nyílt az utóbbi kettő fejlesztésére is. Mindezt a fegyvernemek összevetésével és bemutatásával szemlélteti a szerző. A gyalogság és a lovasság mellett a honvédségben csak 1904-ben merült fel a tüzérség terve, amit 1912-ben, a világháború előtti utolsó véderőtörvény évében kezdtek el felszerelni. Emellett külön kitér a szerző a közös haditengerészetre is, amelynek fejlesztése sajátosan és meglehetősen lassan haladt, de a háború előtti évtizedben hatalmas fellendülés vette kezdetét. Ez sem volt azonban elég a többi nagyhatalommal szembeni hátrány

lefaragásához a világegésig, ami, bár felpörgette a haditermelést, nem a várt eredményeket hozta. A trianoni békediktátum jelentős leépítéseket és korlátozásokat foganatosított, az új fellendülésre 1938-ig kellett várni, az úgynevezett győri program meghirdetéséig. A hadsereg után a rendvédelmi szerveket ismerhetjük meg, először a csendőrséget, amelyet 1849 után a lombard ezred mintájára szerveztek meg. Az országban összesen hat ezredet állítottak fel, de párhuzamosan kiépítették a rendőrséget is. Érdekes adalék, hogy 1867 és 1881, a csendőrség feloszlata és újra szervezése között csak Kolozsvárott és Zágrábban működött tovább a szervezet. Ezután rövid betekintést nyerhetünk a bűnügyi statisztikákba és megismerhetjük neves művelője, Konek Sándor (1819–1882) munkásságát. Természetesen a polgári védelemről is szó esik, amely igen fontos szerepet játszott 1920 után a katonai erő rejtett megtartásában.

5. A népmozgalom és az egészségügy

Ez az egyik leghosszabb fejezet, a témában ismét Rovács Barna segítségével tájékozódhatunk. Az 1870-től tízévente lebonyolított népszámlálások eredményei és az 1876-tól feljegyzett népmozgalmi adatok alapján megtudhatjuk, hogy a demográfiai átmenet mely szakaszába mikor lépett az ország népessége. A tárgyalt korszak elején az első szakaszban járunk, amiben a magas születési és halálozási arányszámok miatt csak lassú a növekedés. Kiemelendő a később is szóba kerülő utolsó nagy kolerajárvány negatív hatása 1872–73-ban, majd egy évtized múlva kezdődik a következő szakasz, amire a látványos népességnövekedés jellemző, ez a századfordulóg tart. Nem szabad azonban megelégedeznünk a kivándorlással sem, ami nagyban befolyásolta az értékeket, ez 1907-ben tetőzött. Az első világháborúig tartott a következő etap, amikor csökkent a születési arányszám, közelített a halálozáséhoz, így a nyugat-európaihoz hasonló népességrobbanás elmaradt. Fontos tényező, hogy a csecsemőhalandóság fokozatosan visszaszorult. Érdekes, hogy az adatokat a halálozás helye alapján rögzítették, ami a városok felé tolt el a rátát, hiszen itt voltak az egészségügyi intézmények, ahol lakhelyüktől távol többen elhunytak. Emellett számos háttérinformációval gazdagodhatunk, akár a belső népességmozgás mozgatórugóiról (iparosodás, növekvő földterületek), akár az alacsony házasságkötési kor okairól szeretnénk többet megtudni. Kiderül az is, hogy az általános egészségügyi állapot javulóban volt, nagy járványok már nem tizedelték a lakosságot, és ha lassan is, de nőtt mind az orvosok, mind a kórházi ágyak száma.

A következő oldalakon a külső- és belső népességmozgásoké a főszerep. Érdemes kiemelni, hogy a gyorsan növekedő magyar agrárnépességet az országon belül felszívják az iparövezetek, a kivándorlás a Felvidék északi részén volt jellemző inkább, de közülük is igen sokan visszatértek az Amerikai Egyesült Államokból, miután sikerült valamennyi pénzt félretenniük. Mindez megváltozott az első világháború után. „A trianoni Magyarország a korábbihoz képest sűrűbben

lakott és városiasabb lett.” (138. p.) A 20-as, 30-as években csökkent a népesség-növekedés, a házasságkötések száma stagnált, viszont nőtt a várható élettartam és más halálozási okok kerültek túlsúlyba a modernizáció miatt. A kivándorlás is lefékeződött, megindult viszont egy menekülthullám az elcsatolt területekről. Részben ez volt az oka, hogy Budapest és peremvárosai még nagyobbak lettek. Az újabb világháborúban azonban ismét igen radikálisan megfogyatkozott a lakosság, de most nem a kieső születések miatt, mint az előző háborúban, hanem a nagymérvű pusztítások, halálozások okán.

6. Az anyanyelv és a nemzetiség

Ez a két témakör szorosan összekapcsolódik, hiszen, mint arra Rovács Barna is rámutat, a nemzetiség nehezen megfogható és mérhető fogalom volt az Osztrák-Magyar Monarchiában, így a lakosság nyelv szerinti megoszlását vizsgálták a korban. Az első összeírás, amiben szerepelt a nemzetiség is 1850-es, ekkor (Horvátország nélkül) mintegy 41,6% volt a magyarok aránya az országban. A különböző nemzetiségek általában egy-egy összefüggő tömbben helyezkedtek el, kivéve a németeket. Érdekes adat, hogy Békéscsabán még 1880-ban is a lakosok 73,8%-a volt szlovák anyanyelvű. Ezek után egy általános áttekintést kapunk az egyes népcsoportok eloszlásáról és megtudhatjuk azt is, hogy 1910-ig a magyarok aránya folyamatosan nőtt, ez a népszaporulat mellett az asszimilációnak (az iparosodó nagyvárosokban) és a korábban már említett kivándorlásnak is köszönhető volt. A magyar nyelv átvétele vallási hovatartozástól is függött.

A nagy háború itt is komoly törést okozott, egyrészt arányaiban több volt a magyar halálos áldozat, a békekötés után pedig a magyarság harmada, mintegy hárommillió ember került a határokon kívülre. Az új, jelentősen megkisebbedett országban már 90% volt a magyarok aránya, elszórtan fordultak csak elő német, szlovák területek, a román és szerb lakosság egy része pedig fokozatosan kivándorolt. 1945 után a német nemzetiségűek kitelepítése és a csehszlovák-magyar lakosságcsere még inkább megváltoztatta az etnikai arányokat.

7. A vallási-felekezeti összetétel

Ebben a fejezetben – szintén Rovács Barna tollából – megismerhetjük a török hódoltság utáni Magyarország változatos felekezeteit, területi megoszlásukat és gyarapodásukat is. Fontos kiemelni, hogy a nemzeti identitás és a vallás kapcsolatban állt, bizonyos egyházak követői túlnyomó többségben egy-egy nemzetséghöz tartoztak. Lássuk az arányokat 1870-ben: a katolikusok majdnem a lakosság felét tették ki 45,68%-kal, a fennmaradó részen az ortodoxok (15,25%), a reformátusok (14,88%), a görögkatolikusok (11,65%), az evangélikusok (8,08%) és az izraeliták (4%) osztoztak. A továbbiakban a legelső és a legutolsó csoport, azaz a katolikus és az izraelita felekezetek száma nőtt, köszönhetően a népességmozgásoknak és a kedvező halálozási mutatóknak. A dualizmus alatt a földrajzi

eloszlás nem változott lényegesen, de „az 1920-as trianoni békeszerződés alapjaiban változtatta meg az ország felekezeti összetételét.” (190. p.) A katolikusok aránya 63,9%-ra nőtt, míg egyes vallási csoportok, így a görögkatolikusok és az ortodoxok száma töredékére olvadt. Ez a tendencia csak erősödött a következő két évtizedben, majd a második világháború végével még radikálisabb változások mentek végbe, a holokauszt miatt drasztikusan lecsökkent az izraeliták száma, a későbbi kitelepítések pedig az evangélikusok számát apasztották.

8. A foglalkozásszerkezet

Ez a tematika több ponton kapcsolódik a soron következő fejezetekhez. Szerzői Rózsa Gábor és Rózsa Dávid, akik a korábbiaktól eltérő módszerrel építették fel értekezésüket, az alegységek a tíz évenként megtartott népszámlálásokon alapulnak, ezek eredményeit ismertetik és elemzik. Az első számlálás (1869–70) alapján a kereső lakosság 47%-a, az össznépesség harmada őstermelő volt, míg iparral és kereskedelemmel mindössze csak 5% foglalkozott. A további évtizedekben többször változott az összeírás módszere, az újabb kategóriák bevezetésével figyelniük kell arra is, miként befolyásolta ez az összképet. Jó példa erre, hogy az értelmiségiek köréből kiemelték a felsőbb oktatásban részt vevő diákokat, vagy a mezőgazdasági munkások közül a napszámosokat, így mindkét foglalkozás jóval kisebb létszámot mutatott a korábbi adatokhoz képest. 1890-ben már az eltartottakat is besorolták a keresők kategóriáiba, az ipari munkások száma pedig (a bányászat és kohászat nélkül) már a lakosság 11%-át tette ki. A századfordulón azonban még mindig az őstermelők domináltak (68,4%), de az iparban, a bányászatban már a népesség 19,6%-a dolgozott. Tíz év múlva ez az arány radikálisan nem változott meg, 64,5 valamit 23,6% lett. Eközben a kereskedelemben dolgozók száma fokozatosan nőtt, de ahogy minden más, ez is komoly törést szenvedett 1920-ban, amikor a gazdasági összeomlás mellett a beáramló menekültek is átalakították az arányszámokat. Gyökeresen megváltozott a felmérések módszere is a három új kategória – polgárok (27%), értelmiségiek (6%), fizikai munkások (67%) – bevezetésével. Megtudhatjuk azt is, hogy ebben az időszakban is az őstermelők voltak többségben, arányuk a második világhéig nem csökkent, sőt a visszacsatolt területekkel inkább nőtt. Lezárásként elmondható, hogy „Magyarország, foglalkozási tekintetben is átmenetet jelentve Kelet- és Nyugat-Európa között, egyre inkább iparosodó agrárállamként érkezett a XX. század második felének küszöbére.” (221. p.)

9. A mezőgazdaság

A képzeletbeli stafétát innentől kezdve Gyimesi Réka történész veszi át, az ő vezetésével ismerhetjük meg a három ágazat fejlődéstörténetét egy-egy fejezetben. Az első természetesen a domináns mezőgazdaság, ami nagyban támaszkodott a külföldi felvevőpiacra, tőkére és technológiai újításokra. Bár az 1873-as

gazdasági válság Európában a legsúlyosabban épp az Osztrák-Magyar Monarchiát érintette, a magyar húzóágazatot, a malomipart nem roppantotta meg. A gabona helyett azonban egyre nagyobb súlyt kapott a takarmánynövények és iparnövények termesztése, de más területeken is jelentős változások mentek végbe. Új földművelési módszerek (vetésforgó) terjedtek el, új állatfajtákat kezdtek tenyészteni (nyugati szarvasmarhák) és egyre több gépet használtak a betakarításhoz, feldolgozáshoz is. A szántóföldek területe jelentősen megnőtt a legelők kárára, hiszen a gabona, ezen belül is a búza volt az egyik fő exportcikk. A bor kivitele ezzel szemben csökkent, amit a filoxeravész és a peronoszpórafertőzés csak súlyosbított. Mindezekben állami segítséggel sikerült úrrá lenni. Kiderül az is, hogy 1879-ben kezdődött el a tervszerű erdőgazdálkodás, ami megfékezte a korábbi felelőtlen irtásokat. A világháború minden területen visszaesést hozott, hiszen a munkás kezeket a frontra vezényelték, és hiába próbálták idővel a hadifoglyokkal pótolni őket, komoly probléma volt a földművelés megszervezése. Az ezt követő események végeredményét ismerjük: „a trianoni Magyarország a különböző gazdasági mutatókat tekintve iparosodottabb volt, mint a történeti országterület.” (256. p.) A mezőgazdaságból élők a kezdeti időszakban még önellátásra rendezkedtek be, csak lassú gazdasági élénkülés tapasztalható. Az elcsatolások aránytalanságokat idéztek elő az egész ágazatban, hiszen a legtermékenyebb területek (pl. Bácska, Bánát) külföldi országokat gazdagítottak ezentúl, míg a feldolgozóipar központjai a határokon belül maradtak, kellő mennyiségű nyersanyag nélkül. Elmondható, hogy sok szempontból át kellett szervezni a gazdaságot, igazodva az új feltételekhez: most először faimportra szorult az ország, de a takarmánynövények biztosítása is problematikus volt. Sokat lendített ezeken a birtokok egészségesebb elosztását célzó törvény 1920-ban. Az évtized közepére Európa-szerte helyreállt a termelés, ami hamarosan túltermelésbe csapott át, ez vezetett a gazdasági világválsághoz, ami meghatározta a 30-as évek agrárpolitikáját.

10. Az ipar és a bányászat

A fentiek alapján talán nem meglepő, hogy a nyugati országokkal szemben, ahol a textilipar dominált, itt hosszú ideig az élelmiszeripar volt a húzóágazat. Az időközben felállított kereskedelmi és iparkamarák a megfelelő pénzügyi háttérrel próbálták biztosítani, míg az állam inkább olyan területeken avatkozott csak be, ahol a befektetés csak lassan térült meg, mint például az infrastruktúra fejlesztése, vagy a szakemberek képzése. 1881-től a különböző ipartámogatási törvényekkel élénkítették a gazdaságot (ideiglenes adómentesség, gépsegély). A korszakban a legjelentősebb a malomipar volt, az ország a világ egyik legjelentősebb lisztexportőrévé vált az évi 6–8 millió méter mázsás kivitelével. Ezt persze csak komoly technikai háttérrel érheték el, a gőzmalmok térnyerésével, a vas- és gépipar és a vasúti szállítás fejlesztésével. A többi fontosabb ágazat is a nyersanyagok feldolgozására épült, így a cukor- és faipar, valamint a fafeldolgozás is. A fémek

megmunkálása a különböző mezőgazdasági gépekhez és szállítóeszközökhöz elengedhetetlen volt. Elsőre furcsának tűnik, de a világ élvonalához tartozott a magyar elektrotechnika is, de itt amúgy sem volt akkora szakadék a kelet- és nyugat-európai országok között. A szerző kiemeli azt is, hogy 1907-től már a fegyverkezési verseny is ösztönözte a nehézipari termelést. Ipari központok a szén- és érclelőhelyek, valamint a főváros környékén alakultak ki. Az első világháborút és következményeit ez az ágazat is megsínylette, nőtt a munkanélküliség, csökkent a bérek értéke, ráadásul, ahogy arról már szó esett, elszakadtak egymástól jelentős nyersanyagtermelő területek és iparközpontok. A bányászatról általánosságban elmondható, hogy nem volt olyan jelentős a megelőző korszakban sem, ekkor viszont a só- vagy épp a feltárt olajlelőhelyek a trianoni határokon kívülre kerültek. Érdekesség, hogy ebben az új helyzetben a textilipar lendült fel. A következő évtizedekben a német piac és nyersanyagok domináltak, a gépgyártás és az elektrotechnika fejlődött rohamosan. A már említett világválság a termelőeszközöket gyártó iparágakat sújtotta leginkább. A 30-as évek végére ismét fellendült az olajipar, az alumínium- és a fegyvergyártás is. A hamarosan kitörő új háborúban igen komoly károkat szenvedett el az ország ezen a téren is, mint a szerző írja: „a gyárak közel 90%-a, a kisiparosok majdnem egyharmada károsodott valamilyen módon.” (282. p.)

11. A kereskedelem

Ez a harmadik és egyben utolsó szektor, amit megismerhetünk. Az egyik legfontosabb esemény az 1867-es kereskedelmi- és vámszövetség létrehozása volt a Monarchián belül, ami biztosította a felvevőpiacot válságos időkben is. A téma bemutatását nehezíti egy sajátos tény, nevezetesen az, hogy a közúti szállítást nem mérték, így csak közvetve nyerhetünk adatokat, de hasonló gondok merülnek fel a belső piac vizsgálatakor is. A legfontosabb szárazföldi szállítóeszköz a rohamosan fejlődő vasút volt, és csupán az értékes és sérülékeny árucikkeknél vették igénybe a postakocsikat. Figyelemre méltó, hogy míg a 19. század közepén a nyerstermékek a kivitel 90%-át adták, az 1910-es években ez 55%-ra csökkent, szemben az ipari termékek 44%-os részesedésével. Egy 1917 és 1925 közötti hiátus után már új, megreformált rendszer szerint gyűjtötték az adatokat, de ezek hiányában is elmondható, hogy a trianoni béke után a szomszédos országok egy időre elzárkóztak a kereskedelemtől, sőt, jóvátételeket követeltek. Nem csoda, hogy inkább a belkereskedelem virágzott, de különböző szerződésekkkel (Olaszországgal, Görögországgal, Ausztriával, Franciaországgal és Spanyolországgal) sikerült javítani a külkereskedelem mérlegén. A legfőbb exportcikkek továbbra is mezőgazdasági termékek voltak, főként a gabona és a liszt, míg a korábban oly fontos bor elvesztette jelentőségét, holott a borvidékek 2/3-a az új határokon belül maradt. Fiume elvesztésével megszűnt a tengeri hajózás, és felértékelődött a közúti szállítás. A következő évtizedben a fő kereskedelmi partnerek a későbbi

szövetségesek: Németország, Ausztria és Olaszország lettek. A második világháború alatt fellendült a külforgalom, azonban az elküldött árucikkéért a térítések akadoztak, vagy el is maradtak, amit megpecsételt a vesztes háború.

12. A közlekedési, a postai és a távközlési infrastruktúra

Ez a fejezet több ponton kapcsolódik a korábban tárgyalt témákhoz, így csak az újdonságokat, érdekesebb részleteket emelem ki a következő sorokban. Írója, Kőrös Ákos történész a közúthálózat bemutatásával kezdi írását, amely 1852-re alakult ki, három úttípust különböztettek meg a fenntartók (az állam, a vármegyék és a községek) alapján. Az utakat idővel a rohamosan épülő vasútvonalakhoz igazították. A világháború alatti jelentős pusztulás és a területi elcsatolások miatt új rendszert kellett létrehozni, főleg az Alföldön. A korszakban megnőtt a gépjárművek száma, autóbusszjáratokat is indítottak. Talán kevesen tudják, hogy a kezdeti baloldali közlekedésről csak 1941-ben tértek át a jobboldalra, június 6-án országszerte és november 9-én Budapesten. A következő téma a vasút, amelyről már többször esett szó, de itt megtudhatjuk azt is, hogy a dualizmus korában a magántársaságok domináltak, akik állami támogatást is kaptak, bár már 1868-ban megvetették a MÁV alapjait az Északi Vasút felvásárlásával. Természetesen nem maradhat el Baross Gábor (1848–1892) közmunka- és közlekedési miniszter méltatása és munkásságának ismertetése sem, én azonban csak az 1889-es zónatarifa törvényt emelném ki, ami bizonyos távolság után egységesítette a viteldíjat (hasonló rendszert vezettek be a szállításban is), így ugyanannyiért utazhattak akár két-háromszoros távolságból is. Ez a jogszabály fellendítette a főváros látogatottságát, idegenforgalmát. A következő korszak megtörte ezt a fejlődést, a második világháborúban pedig komoly anyagi károk keletkeztek a vasúthálózatban. A hajózásról is kell néhány szót ejtenünk, ami hasonló fejlődési utat járt be, mint a vasút. A kiegyezés után kiépült a vízügyi igazgatás országos rendszere, amitől fejlődésnek indult a folyami kereskedelem, ezt fokozta a Vaskapu szabályozása 1890–1896 között. Ne feledkezzünk meg a tengeri kereskedelemről sem, hiszen Fiume kikötőjében is jelentős építkezések folytak, ezt a város elvesztése akasztotta meg, majd tette tárgyalanná. A technikai fejlődésnek köszönhetően a Nagy Háború után már a repülés is felkerült a tömegközlekedési eszközök listájára. Ezt kezdetben francia-román, majd magyar társaságok (MALÉRT, Aeroexpress Rt.) bonyolították, de a korszakban még veszteséges, jobb esetben nullszaldós ágazat volt. Végül megtudhatunk néhány érdekességet a látványosan fejlődő városi közlekedésről is, ahol a lóvontatta omnibuszoktól eljutunk a villamosokig, taxikig és a kontinens első földalatti vasútjáig (1894-ben). Egy térkép kapcsán megismerkedhetünk a fővárosi közlekedési balesetek statisztikájával is.

A következő részben az 1867-ben létrehozott önálló magyar postáról és a táviróhálózat fejlődéséről esik szó. Megtudhatjuk, hogy a posták száma 1908-ra megháromszorozódott, amire szükség is volt a hamarosan kirobbanó világhábo-

rúban, amikor hatalmas volumenű forgalmat bonyolítottak le. 1920 után azonban a hivatalok kevesebb, mint fele maradt csak az új határokon belül. Érdekesség, hogy az 1923-tól újra induló légiposta legnagyobb számban Franciaországba továbbított küldeményeket.

Végezetül számos részletet megtudhatunk a távközlés fejlődéséről. A 19. század utolsó évtizedeiben kiépült a telefonhálózat, 1893-ban pedig elindult a Telefontelefonhíradó szolgáltatása is. Az első világháború alatt bizonyos szövetségesekkel (bolgárok, törökök) célszerűbb volt rádióon tartani a kapcsolatot, ezért Csepelen már 1914 októberében üzembe helyezték az első állomást, amit több is követett, de csak ez vészelté át a harcokat és elcsatolásokat. Az új korszakban a budapesti főpostán rádió-üzemközpont működött 1924-től, egy évvel később pedig a Magyar Távirati Iroda megkezdte a rendszeres műsorszórást. 1928-ban lépett működésbe a lakihegyi nagyteljesítményű rádióállomás. Befejezésül érdemes megemlíteni, hogy a visszacsatolt területeket integrálták a már meglévő hálózatba, magyar műsorszórást biztosítottak Kassán, Kolozsváron, Marosvásárhelyen.

13. Az idegenforgalom

Az utolsó fejezetben Derzsy Márk történész járja körül az idegenforgalom témakörét. A tárgyalt időszak elején az arisztokrácia mellett megjelent egy módos polgári réteg, amely kikapcsolódás céljából is megengedhette magának az utazást. A legnépszerűbbek a hegyvidékek és a fürdők voltak, sokszor az egészségmegőrzés mellett a gyógyhatású vizek vagy a tiszta levegő miatt kerestek fel egy-egy települést. Az idegenforgalom fejlesztését a legfelső szinteken is támogatták, ezért már 1887-ben bizottságot hoztak létre, illetve az infrastruktúra fejlesztése mellett kiemelték a statisztikai adatokat is. A külföldiek decsábítása volt a legnehezebb feladat, még a nagy hírverést kapott rendezvények, mint az 1885-ös iparkiallítás, vagy az 1896-os ünnepek sem érték el a kívánt eredményt. A számos népszerűsítő kiadvány ellenére továbbra is Bécs volt a turisták célpontja, Budapesten az átutazó forgalom volt jelentős. A túrázást a Magyarországi Kárpát-egylet karolta fel 1873-tól. A fürdőkultúra fejlesztése elmaradt a nyugati színvonalától, így jelentős mérföldkő volt egy központi szerv, az Országos Magyar Idegenforgalmi és Fürdőügyi Szövetség létrehozása 1911-ben. Tíz évvel később nagyot fordult a világ, az idegenforgalom ettől kezdve már a revizionista politika eszközévé is vált. A Balaton a reformkor után ismét felértékelődött, akárcsak a főváros gyógyfürdői. Érdekes módon ebben az időszakban sikerült elérni a korábbi célt, nevezetesen a külföldi vendégek számának folyamatos növekedését, amit a kiterjedt reklámkampányok is segítettek. Ehhez már a modern technika vívmányait is felhasználták, így a rádiót és a filmeket. A második világháború alatt a szövetséges és semleges országokból számítottak jelentős mennyiségű turistára, de mindez hiú remény volt.

A fejezetek ismertetése után végül térjünk rá a különböző problémákra és hiányosságokra, melyek egy része csupán a kutatókat és a térképekkel dolgozó szakembereket zavarhatja, mások viszont a nagyközönséget is. Több térképekkel foglalkozó tanulmány, cikk, blogbejegyzés szerzőjeként magam is tudom, milyen nehéz a részletgazdag, nagyméretű térképek (sőt, bármely vizuális dokumentum) szemléltetése. Nehéz eltalálni, hol van az a pont, amikor még olvasható, értelmezhető egy-egy kép, ez magától a nyomtatványtól is függ. Ezek a kérdések felmerülnek jelen esetben is, hiszen a különböző fizikai adottságokkal rendelkező műveket ugyanakkorára kicsinyítve, ritkábban nagyítva, egy-egy oldalon mutatják be. Ha több, kisméretű térkép szerepel az eredeti munkán is, gyakorlatilag olvashatatlaná válnak. Ezen részben segítenek a magyarázó szövegek, de ha valaki szeretné közelebbről megvizsgálni az adatokat, nagyítóval sem tudja megoldani a problémát. Ezek a térképek így pusztán illusztrációk lesznek, legfeljebb a megoszlást, sűrűséget érzékeltetik.

A megoldást évekkel ezelőtt gondolkodás nélkül rávágtuk volna – ez a CD- vagy DVD-melléklet –, de a mai technológiai viszonyok mellett ez már nem működik, sok számítógépben már megfelelő eszköz sincs a beolvasásukhoz. Talán az egyre elterjedtebb QR-kód vagy egy tematikus honlap orvosolhatja a bajt, esetleg a legrégibb módszer – a különálló, kihajtható mellékletek.

Némi hiányérzete lehet a kutatónak, ha a térképek forrásaira szeretne rábukkanni. A könyv végén található egy részletes bibliográfiai jegyzék, de ezekből sem derül ki, hogy igen sok mű kézíratos, így gyakorlatilag csak a KSH Könyvtárában lelhető fel.

Ha már térképekről beszélünk, néhány szó eshetett volna a készítőikről is, hiszen a modern magyar kartográfia jelentős képviselőinek művei sorakoznak a lapokon. Néhány szóban érdemes lett volna megemlékezni többek között Hátsék Ignác (1828–1902), Kogutowicz Manó (1851–1908) és fia Károly (1886–1948) munkásságáról, sőt, magáról az egykor a Központi Statisztikai Hivatalon belül működő önálló térképműhelyről.

A kötet mindezzel együtt szép kiállítású, a téma iránt érdeklődők számára megkerülhetetlen, amiben a különböző szakmák képviselői (történészek, szociológusok, politológusok) is találhatnak újdonságokat, érdekességeket.

A számontartott nemzet : a Trianon előtti és utáni évtizedek Magyarországának statisztikai térképeken / [szerk. Rózsa Dávid, Rovács Barna] ; [a szerk.-ben közrem. Derzsy Márk, Horváth Balázs, Pásztor Angelika, Sebők Richárd] ; [a térképeket digitalizálta ... Zombori Orsolya] ; [közread. a Központi Statisztikai Hivatal, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár] ; [képszerkesztő Csaba Tímea, Kerék Krisztián]. – Budapest : Központi Statisztikai Hivatal, 2020. - 407 p. : ill., főként színes térk. ; 27x30 cm